

Ірина Ю. Штулер, Оксана В. Болдуєва, Олена С. Богма

ГЕНЕЗИС ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ ЯК КАТЕГОРІЇ

У статті досліджено генезис наукової категорії «економічна безпека країни». Встановлено суттєві характеристики економічної безпеки країни як категорії. На основі узагальнення змісту досліджуваного феномену розроблено модель системоутворюючих характеристик економічної безпеки країни, центральним елементом якої є чотири властивості економічної безпеки, а саме: адаптація; спрямованість на досягнення мети; інтеграція; підтримка латентного зразка. Обґрунтовано існування сукупності багаторівневості ознак та змісту досліджуваної категорії.

Ключові слова: генезис; економічна безпека; економічні інтереси; суб'єкти економічних відносин; адаптація; спрямованість на досягнення мети; інтеграція; підтримка латентного зразка.

Рис. 1. Літ. 10.

Ірина Ю. Штулер, Оксана В. Болдуєва, Елена С. Богма

ГЕНЕЗИС ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ КАК КАТЕГОРИИ

В статье исследован генезис научной категории «экономическая безопасность страны». Установлены сущностные характеристики экономической безопасности страны как категории. На основе обобщения содержания исследуемого феномена разработана модель системообразующих характеристик экономической безопасности страны, центральным элементом которой являются четыре свойства экономической безопасности, а именно: адаптация; направленность на достижение цели; интеграция; поддержка латентного образца. Обосновано существование совокупности многоуровневости признаков и содержания исследуемой категории.

Ключевые слова: генезис; экономическая безопасность; экономические интересы; субъекты экономических отношений; адаптация; направленность на достижение цели; интеграция; поддержка латентного образца.

Iryna Yu. Shtuler¹, Oksana V. Bolduieva², Olena S. Bogma³

THE GENESIS OF ECONOMIC SAFETY OF THE COUNTRY AS A CATEGORY

The article analyzes the genesis of the scientific category «economic security of the country». The essential characteristics of economic security of the country as a category are established. On the basis of the generalization of the content of the phenomenon under study, a model of system-forming characteristics of economic security of the country was developed, the central element of which are four properties of economic security, namely: adaptation; goal orientation; integration; latent sample support. The existence of a set of multilevel characteristics and content of the category under study is substantiated.

Key words: genesis; economic security; economic interests; subjects of economic relations; adaptation; goal orientation; integration; latent sample support.

Peer-reviewed, approved and placed: 21.12.2018.

¹ National Academy of Management. Kyiv. Ukraine.

² Zaporizhzhya National University. Ukraine.

³ Donetsk State University of Management, Ukraine

Постановка проблеми. На сьогодні загострення відносин конкуренції й боротьби за існування соціально-економічних систем, яка лише посилюється в умовах дії міжнародної фінансової кризи, зумовило особливу актуальність вивчення проблематики теоретичних і методологічних підходів до розв'язання економічних конфліктів та досягнення балансу економічних інтересів. При цьому саме економічні конфлікти й розбалансованість інтересів в економічній сфері становлять одну з найбільших реальних загроз національній безпеці в цілому, що приводить до необхідності ґрунтовних досліджень усіх аспектів економічних проблем, конфліктів і суперечностей у системі національної економіки, з'ясування походження й функціональних особливостей економічних відносин, оцінювання безпеки функціонування всіх учасників економічних відносин і розробки на цій основі цілісної концепції економічної безпеки з урахуванням сучасних соціально-економічних, політико-правових та організаційно-управлінських аспектів суспільного розвитку.

Доцільність зазначених досліджень зумовлена також тим фактом, що вони, враховуючи важливість економічної сфери, безпосередньо впливають на трансформацію концепції національної безпеки країни в цілому.

При цьому, один із найважливіших теоретико-методологічних підходів, які необхідно застосовувати в процесі розробки концепції економічної безпеки країни, передбачає вивчення питань її генезису, розуміння якого є базисом наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні засади забезпечення економічної безпеки країни ґрунтовно дослідили у своїх наукових працях такі вітчизняні вчені, як І. Бінько, Д. Буркальцева, М. Ваврін [1], О. Вальков [2], З. Варналій, І. Голіков [3], М. Денисенко, М. Єрмошенко, С. Єрохін, В. Кабанов, Т. Ковальчук, С. Лаптев, О. Наєнко, В. Мунтіян, П. Пригунов, В. Похилук, А. Сухоруков, В. Сідак, В. Третьак, В. Шевчук та ін. Вагомий внесок у дослідження проблематики економічної безпеки країни зробили такі відомі зарубіжні вчені, як: Л. Абалкін, Л. Браун, Б. Бузан, Б. Грієр, Дж. Йонг, Дж. Йочелсон, В. Кейбл, Дж. Кіршнер, Х. Мауль, Х. Мальгрем, К. Мердок, Х. Моргензан, В. Сенчагов, А. Фомин [8], М. Цілінські та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. У той же час потребують подальших наукових досліджень питання визначення сутнісних характеристик категорії економічна безпека на основі вивчення її генезису.

Метою дослідження даної статті є дослідження генезису наукової категорії «економічна безпека», встановлення сутнісних характеристик економічної безпеки як категорії, розробка моделі системоутворюючих характеристик економічної безпеки країни на основі узагальнення змісту досліджуваного феномену.

Основні результати дослідження. Забезпечення безпеки в усі часи виступало базовою потребою будь-якої соціально-економічної, суспільно-політичної, екологічної, природної та інших систем. Проте, досліджуючи генезис власне економічної безпеки слід відзначити, що саме внаслідок еволюції соціальних відносин розуміння безпеки набуло вираженого економічного характеру. Зокрема, класова диференціація суспільства, основою якої було

закріплення власності на засоби виробництва, призвела до набуття безпекою економічного характеру, тобто спрямувала еволюцію безпеки в напрямі економічної безпеки.

Також можна стверджувати, що наприкінці XVII – на початку XVIII ст. поняття «безпека» остаточно набуло економічного наповнення. Цей висновок зроблено на основі того факту, що до провідних європейських країн, насамперед, чільної на той час Англії, приходить розуміння того, що забезпечити безпеку держави можна лише за рахунок досягнення економічної могутності, яка, у свою чергу, безпосередньо залежить від розвитку торгівлі. Крім того, саме тоді стає очевидною залежність військової могутності, а отже, і безпеки держави, від рівня розвитку її економіки, оскільки створити та утримувати дієву армію й флот були спроможні лише країни з розвинутою економікою [8]. Таким чином, вирішення проблем безпеки почали безпосередньо пов'язувати із забезпеченням економічної могутності відповідної країни.

Безпосередньо генезис наукової категорії «економічна безпека» веде до Америки періоду «великої депресії». Запровадження в обіг вказаної категорії безпосередньо пов'язано з іншим терміном – «національна безпека» (обов'язковою складовою якої історично виступала економічна сфера), найбільш ранні згадки про концепцію якої припадають на 1790 р. [3, с. 311]. Поняття національної безпеки сформувалося в 1930-х рр., одним з перших його авторів вважають президента США Ф. Рузвельта (1934 р., закон «Про національну безпеку»). Однак широко вживати цей термін стали після Другої світової війни [1, с. 10–11]. Власне термін «економічна безпека» було започатковано в США президентом Ф. Рузвельтом, який акцентував увагу на актуальності зазначеної проблеми в умовах глобальної світової кризи. Так, у 1934 р. (у період «великої депресії») згідно з указом президента було створено Федеральний комітет з економічної безпеки та Консультативну раду при ньому, які відповідали за «економічну безпеку» окремих осіб (individuals), домогосподарств і вели боротьбу з безробіттям [8]. У 1947 р. президент Г. Труменом підписав «Акт про національну безпеку». У подальшому Б. Клінтон створив Національний економічний комітет для розробки та впровадження заходів з підтримки національної економічної безпеки [3, с. 311]. Таким чином, первісно категорія «економічна безпека» увійшла в обіг апарату державного управління США, при цьому масштабних її наукових досліджень на той час не проводили. Політика економічної безпеки набула поширення в 1940–1950-х рр. в економічно розвинутих країнах світу завдяки створенню міжнародних асоціацій збереження міжнародної економічної безпеки. Власне термін «економічна безпека» в європейських країнах з'являється в 1970-х рр. для позначення стану національних економік Західної Європи і має первинну форму формулювання як «економічний метод забезпечення національної безпеки» [5, с. 18]. Лише з 1980-х рр. було розпочато широкомасштабну розробку економічної безпеки як наукової категорії установами провідних країн світу, з-поміж яких слід виокремити Лондонський інститут стратегічних досліджень, Стокгольмський інститут досліджень безпеки. Офіційно термін «економічна безпека» був визнаний у 1985 р. на 40-й Генеральній Асамблеї

ООН з прийняттям резолюції «Міжнародна економічна безпека», а на 42-й Асамблеї проголошено Концепцію міжнародної економічної безпеки [2; 9; 10].

У цілому, ґрунтуючись на положеннях наукових праць В. Денисова [4] і Т. Ромашенко [7], а також виходячи з особливостей генезису досліджуваного явища, можна зробити такі висновки щодо сутнісних характеристик економічної безпеки як категорії:

- проблема безпеки має загальноісторичну, всеосяжну, позачасову природу й значущість;

- унаслідок внутрішньої суперечливості, що є притаманною категорії «безпеки», проблематика її забезпечення в цілому, зокрема, економічної безпеки, зростала в пропорційній залежності від темпів розвитку людської цивілізації, адже, з одного боку, науково-технологічний прогрес створює дедалі більше засобів та інструментів забезпечення людської безпеки, а з іншого — призводить до зростання загроз і небезпек, виникнення нових їх видів;

- досягнення стану абсолютної безпеки, зокрема, економічної є утопією, вона завжди має відносний характер;

- економічна система завжди має відповідний кожному конкретному проміжку часу запас безпеки, що визначає ефективність її протидії загрозам і небезпекам внутрішнього та зовнішнього походження;

- забезпечення економічної безпеки має спиратися на відповідний баланс: загрозу в цьому сенсі містить як максималізація свобод і прав індивідів, так і необґрунтоване й безконтрольне втручання держави в життя суспільства та його окремих представників;

- проблему економічної безпеки не можна тлумачити абстрактно, без ув'язки з конкретно-історичними особливостями та обставинами й рівнем розвитку соціально-економічних відносин, національних і культурних традицій;

- беручи до уваги все вищезазначене, безпеку слід розглядати як найбільш значущий параметр, якість будь-якої економічної системи. У разі, якщо б економічна система була позбавлена цієї якості, можна було б очікувати її знищення внаслідок дії зовнішніх і внутрішніх руйнівних процесів, тобто без наявності безпеки як характеристики та властивості економічної системи не можна говорити про її тривале існування.

При цьому соціально-економічні прояви безпеки притаманні системі фінансово-виробничих відносин у середині суспільства й зумовлюють її рівень, структуру, кількісні та якісні характеристики, а також динамічність їх змін. За таких умов сьогодні рівень економічної безпеки визначають як стан системи суспільного виробництва, розподілу, обміну й споживання національного продукту, який дає можливість забезпечити протягом визначеного періоду часу реалізацію певного обсягу наявних і потенційно можливих економічних інтересів, які виникають у суспільстві за визначеного рівня загроз [7, с. 96]. Тобто економічну безпеку потрібно розглядати не як отриманий одиничний результат, а як досягнення певного, відтворюваного в майбутніх періодах ефекту. Таким чином, розгляд економічної безпеки як можливості забезпечення реалізації економічних інтересів протягом певного передбаченого горизонту подій дає можливість застосування методів та інструментів впливу керуючого суб'єкта на причини виникнення

суб'єктивних загроз, спричинених намаганням їх носіїв задовольнити власні егоїстичні інтереси, які не відповідають вимогам суспільної корисності, вирішення чи залагодження наслідків соціально-економічних конфліктів, що виникають між суб'єктами економічних відносин.

При цьому, суб'єктами соціально-економічних відносин, які визначають рівень економічної безпеки, є безпосередньо індивіди в процесі споживання ними виробленого суспільного продукту, суб'єкти господарювання, об'єднання людей (соціальні групи), держава в особі відповідних органів управління. Як об'єкт таких відносин потрібно визначити сукупність економічних інтересів зазначених вище суб'єктів.

З урахуванням викладеного вище й на основі узагальнення змісту досліджуваного феномену розроблено модель системоутворюючих характеристик економічної безпеки країни (рис. 1).

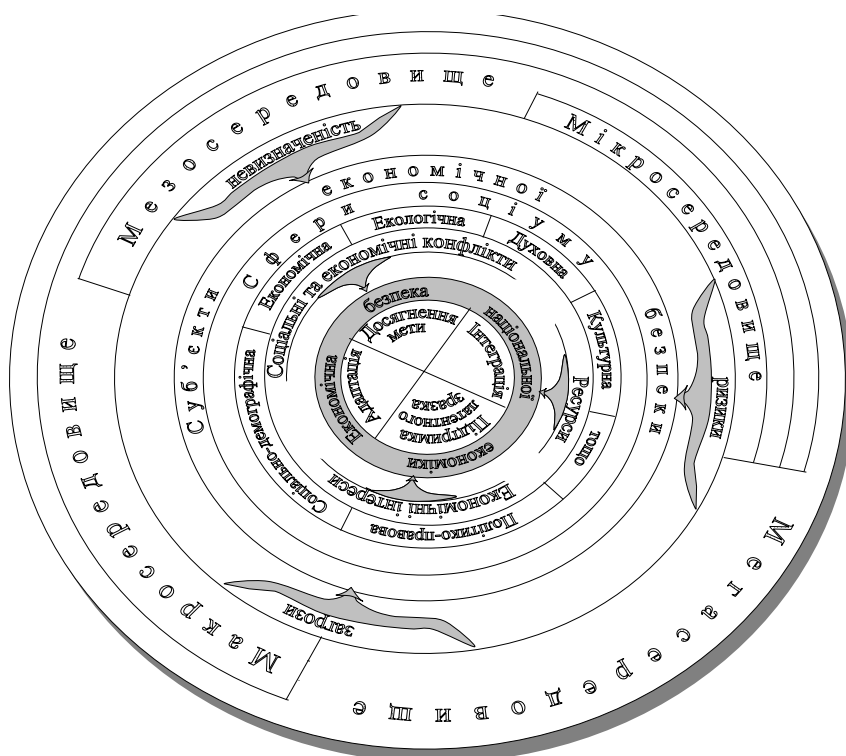

Рис. 1. Модель системоутворюючих характеристик економічної безпеки країни, авторська розробка

З рис. 1 бачимо, що центральним елементом пропонованої моделі є чотири властивості економічної безпеки, що пояснюється тим фактом, що сутнісні особливості будь-якої економічної категорії найповніше розкриваються через її властивості. Відповідно, в основу ознак, що визначають спроможність економічної системи країни ефективно функціонувати в

напрямі забезпечення рівноваги інтересів усіх економічних суб'єктів в умовах дії загроз, нами покладено чотири базові функціональні властивості життєздатної будь-якої соціальної системи, визначені американським соціологом Т. Парсонсом, а саме [6, с. 15]: адаптація; спрямованість на досягнення мети; інтеграція; підтримка латентного зразка.

Зокрема, по відношенню до досліджуваної категорії адаптивна властивість реалізується через спроможність економічної системи держави знаходити нові оригінальні рішення щодо попередження негативних наслідків впливу наявних та потенційних загроз і подолання їх. Можливості адаптації системи до змін середовища функціонування залежать від її внутрішнього компенсаційного потенціалу до збурень.

Властивість досягнення мети виходить із чіткого розуміння переліку наявних у суспільстві економічних інтересів та організації ефективного їх захисту від загроз внутрішнього й зовнішнього походження. Захист економічної інтересів безпосередньо залежить від наявних в економічній системі ресурсного потенціалу й можливостей його застосування.

У зв'язку із цим перед суспільством постає необхідність вирішення таких важливих завдань щодо забезпечення ресурсного потенціалу:

- формування необхідного рівня ресурсного потенціалу як сукупності природних, організаційних, виробничих, трудових, інтелектуальних, науково-технічних та інших видів ресурсів, обсяг яких забезпечить можливість захисту економічної системи від наявних і потенційно можливих загроз та підтримання економічної безпеки на бажаному рівні;

- формування дієвого механізму захисту наявних у суспільстві ресурсів від неефективного або нецільового використання, знищення, розкрадання та інших неприйнятних для суспільства дій, що можуть завдати шкоди його економічній безпеці.

Інтеграція спрямована на забезпечення рівноважних несуперечливих відносин між суб'єктами економічної системи і їх функціонального впливу на об'єкт економічної безпеки. Узгодження елементів економічної системи держави здійснюється через механізми зовнішнього (державного) та саморегулювання відповідних соціально-економічних процесів, які належать до різних підсистем цієї системи. При цьому вкрай важливим є збереження певного балансу державного і саморегулювання, адже, як наголошує В. Денисов, у забезпеченні економічної безпеки загрозу становить будь-який максималізм у цьому питанні — як абсолютизація індивідуальних свобод і прав, так і невинуватене та безконтрольне втручання держави в життя суспільства й індивідів, прояви авторитаризму [4].

Підтримка латентного зразка означає, що економічна система набуває здатності до самовідтворення — простого, яке виступає нижньою межею її існування, та розширеного, яке притаманне сталим соціальним системам і є основою для їх подальшого розвитку. При цьому взаємозалежність та взаємозумовленість між структурними елементами й рівнями економічної системи виступає основою її єдності, неподільності, а також призводять до виникнення нових властивостей і якостей, не властивих уже наявним у системі елементам.

Висновки. На основі проведеного дослідження в цілому можна зробити висновок щодо існування сукупності багаторівневих ознак досліджуваного феномену й доцільності розуміння економічної безпеки як:

- здатності задовольнити суспільно корисні економічні інтереси;
- стану захищеності національної економіки, характеристиками якого є її здатність до адаптивності, досягнення мети, інтеграції та підтримання латентного зразка;
- якості економічної системи та економічних процесів, яка охоплює комплекс соціально-економічних відносин і зумовлюється дієвістю механізмів захисту й самовдосконалення.

Як основну і обов'язкову ознаку економічної безпеки при цьому вважаємо за необхідне визначити набуття національною економікою здатності до максимально повної реалізації сукупності суспільно корисних інтересів в умовах існування різних за векторами економічних потреб окремих представників суспільства (індивідів, суб'єктів господарювання, суспільства, держави).

1. *Ваврін М.Р.* Фіскальне регулювання економічної безпеки України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. — Львів, 2015. — 249 с.

Vavrin M. R. Fiskalne rehuliuвання ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.03. — Lviv, 2015. — 249 s.

2. *Вальков О.Б.* Суть та розвиток поняття «Економічна безпека підприємства». Вісник Хмельницького національного університету. — 2014. — № 5. — Т. 1. — С. 199-202.

Valkov O.B. Sut ta rozvytok ponyattya «Economichna bezpeka pidpryyemstva. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universitetu. — 2014. — № 5. — Т. 1. — С. 199-202.

3. *Голіков І.В.* Сутність та еволюція поняття економічна безпека. Проблеми економіки. — 2014. — № 1. — С. 309-314.

Holikov I. V. Sutnist ta evoliutsiya ponyattya ekonomichna bezpeka. Problemy ekonomiky. — 2014. — № 1. — С. 309-314.

4. *Денисов В.В.* Безопасность как проблема выживания человечества. Философия и общество. — 2004. — Вып. 3. — С. 24-42.

Denisov V. V. Bezopasnost kak problema vyzhivaniya chelovechestva. Filosofiya i obshchestvo. — 2004. — Вып. 3. — С. 24-42.

5. *Ільєнко О.В.* Стратегії міжнародної економічної безпеки в умовах глобалізації (маркетинговий аспект) : Монографія. — Київ : НАУ, 2013. — 360 с.

Ilyenko O.V. Stratehiyi mizhnarodnoyi ekonomichnoyi bezpeky v umovakh hlobalizatsiyi (marketynhovyy aspekt) : Monohrafiya. — Kyiv : NAU, 2013. — 360 s.

6. *Парсонс Т.* Система современных обществ / пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой. — Москва : Аспект Пресс, 1998. — 270 с.

Parsons T. Sistema sovremennykh obshchestv / per. s angl. L. A. Sedova i A. D. Kovaleva ; pod red. M. S. Kovalevoy. — Moskva : Aspekt Press, 1998. — 270 s.

7. *Ромашченко Т.Д.* Экономическая безопасность: методология системного анализа и российской реалии. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Экономика». — 2002. — № 1. — С. 91-102.

Romashchenko T. D. Ekonomicheskaya bezopasnost: metodologiya sistemnogo analiza i rossiyskie realii. Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya «Economika». — 2002. — № 1. — С. 91-102.

8. *Фомин А.* Экономическая безопасность государства. Журнал Международные процессы. URL: <http://old.intertrends.ru/twenty-four/012.htm>. (дата обращения 07.01.2019).

Fomin A. Ekonomicheskaya bezopasnost gosudarstva. Zhurnal Mezhdunarodnye protsessi. URL: <http://old.intertrends.ru/twenty-four/012.htm>. (data obrashcheniya 07.01.2019).

9. International economic security : United Nations resolution 11 December 1987 A/RES/42/165. URL: <http://daccessods.un.org/TMP/1648003.60798836.html>. (date of treatment 08.01.2019).

10. International economic security : United Nations resolution 17 December 1985 A/RES/40/173. URL: <http://daccessods.un.org/TMP/9195246.10042572.html>. (date of treatment 07.01.2019).